

Istraživanje o pokretačima radikalizma i nasilnog ekstremizma među mladima u Srbiji

Istraživanje je sprovedeno uz podršku kancelarije UNDP-a u SRBIJI

*Mišljenja izneta u ovom izveštaju su mišljenja autora izveštaja i ne predstavljaju nužno
stanovište Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP)*

*Svi pojmovi koji se u ovom istraživanju koriste u muškom rodu obuhvataju iste pojmove u
ženskom rodu*

Novembar 2016. godine

Rezime

Istraživanje o pokretačima radikalizma i nasilnog ekstremizma koje je realizovao CeSID i UNDP krajem 2016 bitno se ne razlikuje od sličnih istraživanja koja su sprovedena u nekoliko proteklih godina, izuzev u pojedinačnim nalazima koji objašnjavaju situaciju u kojoj se omladina u Srbiji danas nalazi. Ipak, holistički gledano, istraživanje doprinosi saznanju o potencijalnoj radikalizaciji mladih koje može dovesti do nasilnog ekstremizma u Srbiji.

U maju 2016 na Svetskom humanitarnom samitu, svetski lideri su istakli “političku volju” kao glavni faktor prevencije konflikta.¹ Prevencija konflikta je izdvojena kao najveći potencijalni doprinos koji svetski lideri mogu doprineti u smanjenju izuzetno velikih humanitarnih potreba. Lideri su se obavezali da povećaju broj ljudstva, unaprede njihove veštine i finansiraju rad koji se tiče prevencije konflikata, posebno uticaja na glavne uzroke njegovog nastanka.

Glavna stvar u prevenciji radikalizacije i nastanka nasilnog ekstremizma jeste razumevanje uzročnika njihovog nastanka, tj. pokretača radikalnog pa čak i ekstremističkog ponašanja kod mladih.

Dok ovo istraživanje daje razloge za skroman optimizam u Srbiji, ono takođe ukazuje da su slabe tačke u Srbiji društvena fragmentacija unutar etničkih grupacija i nedostatak prilika za mlade ljude, a posebno je izdvojena uloga globalnih i regionalnih politika koje doprinose razvoju konflikata i ujedno predstavljaju glavne pokretače radikalizacije. Mladi Bošnjaci i Albanci primećuju versku diskriminaciju, ali kako manjinsko tako i većinsko stanovništvo doživljava sebe kao žrtve nepravde.

Još dva saznanja su vredna posebnog napominjanja: ovo istraživanje ukazuje na to da banalizacija nasilja u medijima nije tako važan pokretač radikalizacije i prihvatanja modela nasilnog ponašanja. Takođe, mladi ljudi u Srbiji se osećaju relativno bezbednim u svom lokalnom okruženju, što jeste važan preduslov za smanjenje društvenih tenzija u tim sredinama.

U svim regionima, najmlađi ispitanici – starosti između 15 i 19 godina – su najglasniji i za koje postoji najveća verovatnoća da će primeniti nasilje. Mladi ljudi su, generalno govoreći, tradicionalni. Oni su puni nade i optimisti, ali njihov optimizam se smanjuje sa godinama, kada postaju razočarani i ogorčeni. Mladi ljudi su nepoverljivi prema društvenim akterima i ne veruju u jednake mogućnosti zaposlenja u privatnom sektoru. Istovremeno, oni ni ne istražuju druge mogućnosti izvan njihovih regiona - njihove “zone komfora”.

¹ Chair’s Summary by the United Nations Secretary-General Standing up for Humanity: Committing to Action] <https://consultations.worldhumanitariansummit.org/bitcache/5171492e71696bcf9d4c571c93dfc6dcd7f361ee?vid=581078&disposition=inline&op=view>

Za mlade osobe muslimanske veroispovesti, verska identifikacija je jača od bilo kog drugog oblika identifikacije. Procenat religioznih mladih ljudi je izuzetno visok u južnoj i jugozapadnoj Srbiji, gde oni prihvataju sva ubeđenja koja njihova vera nalaže.

Ovo istraživanje ukazuje da tri pokretača radikalnih stavova imaju priličnog uticaja na mlade ljude u velikim gradovima u Srbiji. Istovremeno, tri različita pokretača značajno utiču na mlade na jugu i jugozapadu Srbije.

Dakle, sadašnje istraživanje identifikuje koji faktori (pokretači) izazivaju radikalno ponašanje koje može da preraste u nasilni ekstremizam. Ono nudi smernice budućem, detaljnijem istraživanju o tome šta može da umanjí eskalaciju radikalizma i izdvoji prioritetne oblasti u kojima bi trebalo da se ulože dodatni zajednički naponi Vlade Republike Srbije, međunarodne zajednice i lokalnih vlasti.

Uvod

Poslednjih nekoliko godina, svetski političko-ideološki spektar pomera se udesno. Uz to, svet su počeli da obeležavaju novi talasi nasilnog ekstremizma, radikalizma i terorizma. Tako su od početka druge decenije 21. veka do kraja 2016. godine zabeleženi napadi u Nemačkoj (Frankfurt, Dizeldorf, Bon, Oberursel, Berlin), Turskoj (Istanbul, Ankara, Dijarbakir, Gaziantep), Francuskoj (Pariz, Nica, Lion), Belgiji (Brisel), Norveškoj (Oslo), Rusiji (Moskva, Volgograd), Meksiku, Iraku, Kini, Egiptu, Libiji, Pakistanu, Jemenu, Avganistanu, Nigeriji, Somaliji, Sjedinjenim Američkim Državama itd.

Bez obzira da li se u pozadini ovih pojava kriju religijski, etnički ili politički razlozi, činjenica je da ideologije ovih ekstremističkih grupa veličaju sebe a protive se demokratskim i liberalnim vrednostima tolerancije, multikulturalnosti i inkluzivnosti.

Radikalizam, (nasilni) ekstremizam i terorizam jesu srodni ali ne i identični pojmovi. Svaki terorizam je ujedno i ekstremizam, ali nije svaki ekstremizam ujedno i terorizam. Terorizam je isključivo politički oblik nasilja, dok ekstremizam može biti vezan i za druge društvene sfere, kao što su sport, kultura, umetnost i religija. Takođe, terorizam je i potvrđeni ekstremizam na delu (pripadnici ISIS/ISIL²-a su teroristi, dok recimo, navijačke grupe koje su ekstremisti u sportu nisu i teroristi). Dok ekstremizam uvek ima negativno značenje, radikalizam može imati i pozitivno značenje (radikalno ponašanje je u datom momentu bilo i priznanje prava glasa ženama). Ipak, svakako je reč o promenama koje menjaju društvo u odnosu na do tada ustaljene norme i pravila.³ Radikalizam može, a i ne mora da se pretvori u (nasilni) ekstremizam, koji

² ISIS - Islamic State of Iraq and Syria – Islamska država u Iraku i Siriji ili ISIL (Islamic State of Iraq and the Levant – Islamska država u Iraku i Levantu) je teroristička organizacija, koja sebe smatra državom, ali nije svetski priznata kao takva.

³ Đorić, M. (2012). „Teorijsko određenje ekstremizma“. *Kultura polisa*, god. IX, br.17, str. 45-62

može a i ne mora da se pretvori u terorizam. Radikalizacija koja vodi ka terorizmu je dinamičan proces tokom koga osoba bude dovedena u stanje da prihvati terorističko nasilje kao moguće (i opravdano) delovanje, što može, ali i ne mora voditi ka terorizmu.⁴Istovremeno, sve nasilne ekstremističke grupe imaju radikalne stavove, pa možemo reći da je radikalizam svakako jedan od preduslova za ekstremizam.

Konceptualni okvir

Teško je osporiti da je prevencija najefikasniji način za borbu protiv radikalizma koji vodi ka nasilnom ekstremizmu. Prevenciju treba shvatiti u širem smislu – ne samo kao strah od kazne u slučaju kršenja zakona (generalna prevencija), već i u smislu uklanjanja uzroka koji mladog čoveka vode na put nasilnog ekstremizma.

Na Globalnom sastanku u Oslu, Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) 2016.g. formulisao je razumevanje puta ka nasilnom ekstremizmu, zarad formulisanja preventivnih aktivnosti koje mogu smanjiti radikalizam koji vodi nasilnom ekstremizmu.⁵Taj put podrazumeva kombinaciju spoljašnjih i unutrašnjih faktora. Dok spoljašnji uključuju geopolitička kretanja, demografske promene, ekonomske pritiske ili klimatske promene, migracije, uticaj rastućih socijalnih i masovnih medija i druge, unutrašnji uključuju osećanje nemogućnosti mirnog rešenja sporova, teškoće da se prihvati različitost (ponekad usled kulture nasilja i netolerancije), iskustva straha ili zloupotrebe od strane institucija u društvu koje imaju monopol nad fizičkom prinudom, osećanje nemogućnosti da se iskaže, bude saslušan ili uključen, osećanje poniženja, nedostatka poštovanja ili priznanja, osećaja razočaranosti u državu i njihovu volju da odgovore na zahteve, percepciju socijalne nejednakosti koja favorizuje druge grupe, kao i osećaj nedostatka mogućnosti za obrazovanje, rad i zapošljavanje, i iskustvo koje podrazumeva nedostatka svrhe, identiteta, pripadnosti i kulturnog prihvatanja i priznanja.

Nešto kasnije, UNDP je razvio konceptualni okvir za prevenciju nasilnog ekstremizma, a koji će biti primenjen i u tumačenju rezultata ovog istraživanja.⁶ Ovaj okvir prepoznaje osam osnovnih

⁴ OSCE (2014). Preventing Terrorism and Countering Violent Extremism and Radicalization that Lead to Terrorism: A Community-Policing Approach. Available at: <http://www.osce.org/atu/111438?download=true>

⁵ Sprečavanje nasilnog ekstremizma putem promovisanja inkluzivnog razvoja, tolerancije i poštovanja diverziteta, Globalni sastanak, 14 / 16 marta 2016.g. Oslo, Norveška [Preventing Violent Extremism through Promoting Inclusive Development, Tolerance and Respect for Diversity, Global meeting, 14-16 MARCH, 2016, OSLO, NORWAY], str. 13, dostupno na engleskom jeziku: <http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/democratic-governance/preventing-violent-extremism-through-promoting-inclusive-develop.html>

⁶ UNDP Discussion Paper (2016): Preventing Violent Extremism through Inclusive Development and the Promotion of Tolerance and Respect for Diversity A development response to addressing radicalization

pokretača radikalizacije koji mogu u konačnici dovesti do nasilnog ekstremizma. Ovi pokretači su složeni, višestruki, međusobno isprepletani i usko su povezani sa strukturalnim elementima okruženja koji bi mogli da pogoduju radikalizaciji i eventualnom nasilnom ekstremizmu. Reč je o tome da je nasilni ekstremizam proizvod istorijskih, ekonomskih, političkih i socijalnih okolnosti u jednom društvu, uključujući tu i uticaj regionalnih i globalnih politika moći.

Nasilni ekstremizam nije pojava 21. veka, ali savremeni nasilni ekstremizam ima sledeće (nove) karakteristike: procesi *globalizacije* dovode do nove vrste povezivanja ovakvih grupacija, upotreba *novih komunikacijskih tehnologija* (pre svega društvenih mreža) pomoću kojih se pojedinci i grupe lakše povezuju ali i lakše regrutuju, dovode i do drugačijeg *nivoa nepredvidivosti*. Ovo posebno imajući u vidu da je odabir ciljeva terorističkih napada neretko slučajan. Često se izvršioi napada već unapred obavezuju da će izvršiti i samoubistvo prilikom napada. *Konačnopristup ubojitim sredstvima* olakšan je usled široke dostupnosti informacija preko interneta, te pojedinci i grupe imaju pristup najrazličitijim vrstama oružja (ponekad i onim za masovno uništenje). Konceptualni okvir od kojeg polazimo podrazumeva prepoznavanje osam pokretača koji mogu dovesti do radikalnog ponašanja i rezultirati aktivnim nasilnim ekstremizmom⁷:

- 1) uloga i uticaj globalne politike – nasilni ekstremizam je posledica veoma složenih političkih, socijalnih i ekonomskih uslova, kao i posledica regionalnih i lokalnih geopolitičkih dešavanja, koji mogu da destabilizuju određeni region i pokrenu već postojeće tenzije u nekom društvu. Uz to, promocija ljudskih prava i rodne ravnopravnosti, se često kosi sa tradicionalnim lokalnim običajima, može biti okidač koji vodi ka nasilnim reakcijama;

Konvergencija horizontalnih nejednakosti, koje uključuju:

- 2) ekonomska isključenost i ograničene mogućnosti za uzlaznu društvenu pokretljivost – povezanost nezaposlenosti i određenih socijalnih identiteta, te sistematsko negiranje mogućnosti za uzlaznu društvenu pokretljivost, može dovesti do otuđenja i frustracija, što dalje može voditi ka radikalizaciji i nasilnom ekstremizmu;
- 3) politička isključenost i smanjivanje prostora za građanski aktivizam – nedostatak političke inkluzije, ograničena sloboda izražavanja i smanjeni građanski prostor postaju jedni od pokretača radikalizacije i nasilja. Ovaj pokretač, zajedno sa prethodnim može biti objedinjen pod nazivom *konvergencija horizontalnih nejednakosti*;
- 4) nejednakost, nepravda, korupcija i kršenje ljudskih prava – s obzirom na to da veza između nezaposlenosti/siromaštva i želje za uključivanjem u ekstremističke grupe nije eksplicitna

and violent extremism. <http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/democratic-governance/conflict-prevention/discussion-paper---preventing-violent-extremism-through-inclusiv.html>.

⁷Ibid.

(pokretač 2), kao jača veza se pokazuje korelacija između političkog nasilja i percepcije nepravde, korupcije i sistematske diskriminacije;

5) nezadovoljstvo i odbacivanje postojećeg socio-ekonomskog i političkog sistema –većina nasilnih ekstremističkih grupa nudi alternativu dominantnom ideološkom narativu slobodnog tržišta, demokratije i multikulturalizma;

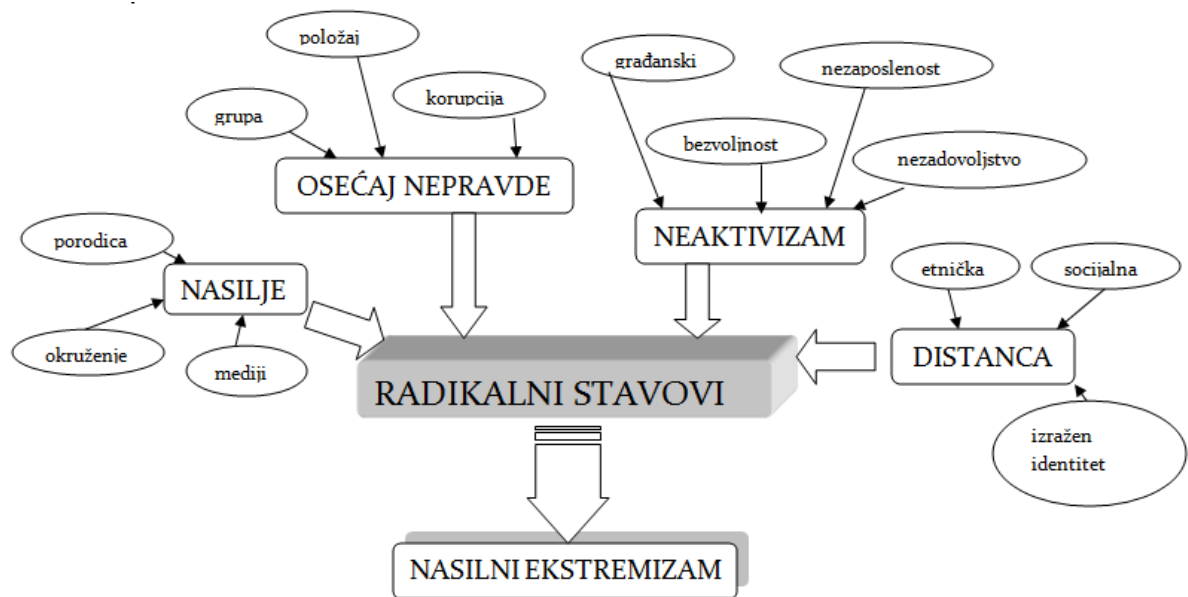
6) odbijanje i odbacivanje rastuće raznolikosti u društvu – raznolikost može dovesti do pojačanog osećanja straha i besa kao posledica doživljavanja oduzimanja određenih privilegija grupe ili čitave zajednice (koje se sa porastom raznolikosti sada šire i na ostale grupe kako ne bi bilo diskriminacije), a najčešće se manjinske grupe doživljavaju kao te koje oduzimaju prava većinskom stanovništvu;

7) slabi kapaciteti države i nedostatak bezbednosti –nemogućnost države da obezbedi poštovanje bazičnih ljudskih prava utiče na porast nejednakosti i stvaranje praznog prostora u kome „nedržavni“ akteri mogu da preuzmu državne funkcije, uključujući i monopol nad nasiljem;

8) promena globalne kulture i banalizacija nasilja u medijima i zabavnim sadržajima – izloženost nasilju u sredstvima masovnog opštenja (što je u savremenom društvu gotovo dvadesetčetvoročasovna pojava)može učiniti ljude manje osetljivim na nasilje u stvarnom svetu, a konzumiranje nasilnih video igara može da utiče na povećanje agresivnim misli i ponašanja.

Navedene pokretače radikalizma i nasilnog ekstremizma ne bi trebalo posmatrati individualno i zasebno. Naime, tek u kompleksnom međusobnom sadejstvu i u sadejstvu sa individualnim faktorima (otuđenje, potraga za vlastitim identitetom i dostojanstvom, osveta zbog prethodnog doživljaja nepoštovanja i zlostavljanja, pripadnost virtuelnim zajednicama na društvenim mrežama), uz pažljivo isplaniran proces praćenja i socijalizacije potencijalnih članova od strane ekstremističkih grupa, možemo govoriti o velikoj verovatnoći da neko bude uključen u nasilne ekstremističke grupe.⁸ Polazimo od sledećih faktora koji mogu dovesti do radikalnih stavova a oni se mogu preobraziti i u nasilno ekstremističko ponašanje:

⁸*Ibid.*

Kontekst

Srbija je zemlja u kojoj je nezaposlenost mladih na izuzetno visokom nivou i u kojoj je to jedan od gorućih problema – u novembru 2016. godine zvanično je 610.306 mladih od 15 do 30 godina starosti nezaposleno, odnosno nezaposlenost mladih u drugom kvartalu 2016. godine iznosi oko 37%.⁹ Ovako visoka stopa nezaposlenosti (posebno ukoliko je ona dugoročna odnosno strukturna) vodi ka siromaštvu i besparici, povećanoj stopi kriminala, mentalnih oboljenja, samoubistava, razvoda, a to sve ima direktan uticaj na bezbednost i zdravlje nacije.¹⁰ Istraživanja

⁹ Mesečni statistički bilten NSZ: Novembar 2016. http://www.nsz.gov.rs/live/digitalAssets/6/6740_bilten_nsz_11_2016_-_broj_171.pdf. Ova cifra je verovatno i veća, s obzirom na to da je reč o zvaničnoj statistici i da u Nacionalnoj službi za zapošljavanje nisu prijavljeni svi nezaposleni. Podela po regionima Nacionalne službe za zapošljavanje nije potpuno ista kao u našem istraživanju no poslednji kvartal 2016. godine beleži sledeće podatke o nezaposlenosti po regionima: region Južne i Istočne Srbije 188.513 nezaposlenih, region Šumadije i Zapadne Srbije 242.318 nezaposlenih, region Vojvodine 175.429, te Beogradski region 106.975 nezaposlenih lica.

¹⁰ „Kontekst produžene anomične postsocijalističke transformacije stvara velike strukturalne prepreke integraciji mladih u društvo Srbije, a analize prethodnih istraživanja nedvosmisleno pokazuju nizak nivo integrisanosti mladih u sistem. Pokazatelji niske društvene integracije mladih povezani su sa ključnim domenima funkcionisanja društvenog sistema. Usled visoke nezaposlenosti i nesigurne zaposlenosti, mladi su isključeni iz radne sfere društva i ekonomske reprodukcije (...)Nizak nivo političke i građanske participacije pokazatelj je neintegrisanosti u politički sistem društva“. Tomanović *et al*, 2012:281, prema:

javnog mnjenja već duži period beleže trend pasivnosti (posebno političkog oblika pasivnosti), otuđenosti i osećanja ravnodušnosti među mladima. Mladi u Srbiji nisu zainteresovani za politiku, ni za nacionalnu, ni za regionalnu, ni za svetsku. Nešto je veći stepen zainteresovanosti za domaću politiku (samo 27,6% u nekom stepenu zainteresovano, dok je čak trećina potpuno nezainteresovana za politička dešavanja u zemlji).¹¹

Već navedeni preduslovi su dovoljni da bismo mogli reći da mladi u Srbiji imaju potencijal da prihvate neke od radikalnih i ekstremističkih ideja i ideologija. Ukoliko tome dodamo i konjunkturane elemente, kao što su: stavovi i otvorenost prema evropskim integracijama, ili aktuelna tzv. „migrantska kriza“, te stavove mladih i socijalnu distancu prema migrantima/izbeglicama, potencijal postaje još snažniji. Podatak da bi se skoro četvrtina mladih u Srbiji osećala loše ili veoma loše ukoliko bi se u njihovo susedstvo doselila porodica azilanata¹², pokazuje da savremeno svetsko kretanje stanovništva doprinosi porastu nepoverenja prema pripadnicima drugih grupa, te ukopavanju već postojećih stereotipa. Ovo je pre svega iz razloga socio-ekonomske situacije u kojoj se mladi nalaze, te povećanje kontakata sa pripadnicima drugih grupa ne dovodi do opadanja socijalne distance, već do porasta, jer se mladi boje za svoja (nepostojeća) radna mesta i već ionako (relativno) loš životni standard.

Nacionalna strategija za mlade za period 2015-2025. godine prepoznaje kao problem prisutnost vršnjačkog nasilja, nasilja među navijačkim grupama, prema LGBT populaciji, u partnerskim odnosima i prema strancima, nepoštovanje ljudskih i manjinskih prava i čestu upotrebu i zloupotrebu oružja.¹³ Stoga je od posebne važnosti utvrditi koliko mladi u Srbiji u ovom trenutku poštuju ljudska i manjinska prava, prihvataju rodnu ravnopravnost, različitost, imaju tolerancije i neguju nenasilne načine komunikacije.

Analiza koja predstoji sagledavaće rezultate istraživanja stavova mladih u Srbiji u kontekstu već predstavljenog konceptualnog okvira. Na taj način moguće je govoriti o potencijalnom terenu za radikalizaciju za određene grupe mladih u Srbiji, a kada se targetiraju potencijalni faktori i grupe koje mogu prihvatiti radikalne stavove i, eventualno, pristupiti ekstremističkim grupama, može se raditi i na prevenciji ovakvih fenomena.

SECONS, Young in Serbia: State, Perceptions, Beliefs, Aspirations [Mladi u Srbiji, MladiSrbiji (2015). *Stanja, opažanja, verovanja i nadanja*] <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/12065.pdf>

¹¹ SECONS, Young in Serbia: State, Perceptions, Beliefs, Aspirations [Mladi u Srbiji, MladiSrbiji (2015). *Stanja, opažanja, verovanja i nadanja*] <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/12065.pdf>

¹² *Ibid.*

¹³ Nacionalna strategija za mlade za period 2015-2025 godine.

http://www.mos.gov.rs/mladisuzakon/attachments/article/389/nacionalna_strategija_za_mlade0101_cyr.pdf

Metodologija istraživanja

Istraživanje realizovali	Agencija za istraživanje javnog mnjenja CeSID i UNDP Srbija
Terenski rad	U periodu između 7. i 17. novembra 2016. godine
Tip i veličina uzorka	Proporcionalni stratifikovan reprezentativni uzorak, ukupno 2.600 mladih građana (15-30 godina ¹⁴) Republike Srbije (bez Kosova ¹⁵)
Okvir uzorka	Teritorija biračkog mesta kao najpouzdanija registarska jedinica
Odabir ispitanika	Slučajno uzorkovanje bez zamene
Istraživačka tehnika	Licem u lice u okviru domaćinstva
Istraživački instrument	Upitnici, za svaki poduzorak poseban upitnik

Prvi stratum uzorka obuhvatio je 1000 ispitanika iz četiri najveća grada u Srbiji (Beograd, Novi Sad, Kragujevac, Niš), drugi stratum obuhvatio je 1000 ispitanika iz Jugozapadne Srbije (teritorija lokalne samouprave raškog (Novi Pazar i Tutin) i zlatiborskog (Prije polje i Sjenica) upravnog okruga), dok je treći stratum obuhvatio 600 ispitanika iz opština u Južnoj Srbiji, (teritorija lokalnih samouprava Bujanovac i Preševo u pčinjskom okrugu). Okvir uzorka predstavljala je teritorija biračkog mesta kao najpouzdanija registarska jedinica, a odabir ispitanika vršio se kao slučajno uzorkovanje bez zamene.

Kao istraživački instrument je korišćen upitnik. Za svaki poduzorak formiran je poseban upitnik. Upitnik za prvi poduzorak (najveći gradovi) imao je 117 pitanja, za drugi (Jugozapadna Srbija) 121 i za treći (Južna Srbija: Bujanovac i Preševo) 121 pitanje. Upitnik za Južnu Srbiju bio je preveden i na albanski jezik. Intervjuisanje mladih je sprovedeno tehnikom „licem u lice“, direktnim kontaktom sa ispitanikom. Svi anketari su prošli obuku, prilikom koje je anketarima naglašeno da moraju voditi računa o polnoj i starosnoj reprezentativnosti ispitanika.

¹⁴ Iako je u Srbiji moguće govoriti o tzv. „produženoj tranziciji u odraslost“, pa bi se u kategoriju mladih mogli ubrojati građani starosti od 15 do 34 godine, zbog uporedivosti podataka, kako na nacionalnom tako i na međunacionalnom nivou, u uzorak su ušli mladi od 15 do 30 godina starosti.

¹⁵ Sve odrednice „Kosovo“ u tekstu treba tumačiti u skladu sa Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244.

Osnovni nalazi – uporedna perspektiva

Uloga političkih dešavanja na globalnom i regionalnom nivou

Izuzev mladih iz najvećih gradova koji imaju nešto više modernistička shvatanja, za mlade iz Jugozapadne i Južne Srbije karakterističan je tradicionalistički obrazac mišljenja, koji se poziva na sistem vrednosti i običaja ustanovljenih u prošlosti (poštovanje običaja, patrijarhalnost, homofobija, ratnički duh).

Dok mladi iz najvećih gradova ne žele da Srbija bude deo EU niti NATO-a, mladi iz Jugozapadne i Južne Srbije priželjkuju njenu integraciju u EU (i NATO kada su u pitanju mladi iz Južne Srbije).

U svim regionima i svim potencijalnim oružanim sukobima najglasniji su oni najmlađi – od 15 do 19 godina, koji praktično najviše formiraju rezultate koji ukazuju na spremnost ka nasilju. Čini se u tom smislu da su oni nešto radikalniji nego ostali ispitanici, što može biti posledica neinformisanosti, neiskustva, neozbiljnosti i neupućenosti u moguće posledice ili rezultate takvih akcija. Nezainteresovanost za međunarodna dešavanja koja se mogu uporediti sa situacijom zemlje u kojoj žive govori o prevlasti ustaljenog obrasca mišljenja, te nespremnosti o eventualnom propitivanju svojih stavova.

Mladi percipiraju ISIS negativno. Ipak, mladi iz Jugozapadne Srbije pokazuju najrazvijeniji verski identitet, a u pogledu odnosa prema ISIS-u skloniji su davanju društveno poželjnih odgovora.

Pitanje Kosova i Metohije i Preševske doline pokreće nešto radikalnije stavove.

Izuzev mladih iz najvećih gradova koji imaju nešto više modernistička shvatanja, za mlade iz Jugozapadne i Južne Srbije karakterističan je tradicionalistički obrazac mišljenja, koji se poziva na sistem vrednosti i običaja ustanovljenih u prošlosti (poštovanje običaja, patrijarhalnost, homofobija, ratnički duh).¹⁶ Odnos prema članstvu Srbije u Evropskoj uniji i NATO-u radikalno je drugačiji u najvećim gradovima u odnosu na Južnu i Jugozapadnu Srbiju. Dok mladi iz najvećih gradova ne žele da Srbija bude deo EU niti NATO-a, mladi iz Jugozapadne Srbije i Južne Srbije priželjkuju njenu integraciju u EU (i NATO kada su u pitanju mladi iz Južne Srbije). Ovakav nalaz je verovatna posledica najpre nezadovoljstva načinom na koji se odvija proces pristupanja EU, posebno kada je reč o percepciji da se pred Srbiju postavljaju uslovi direktno vezani za priznanje Kosova kao nezavisne države, ali i zamora i opšteg skepticizma prema demokratiji i demokratskim vrednostima, dok mladi iz druga dva regiona posmatraju Evropsku uniju kao „izlaz“, odnosno šansu da se pristupi jedinstvenom i zajedničkom tržištu i većem broju radnih mesta. Animizitet prema NATO-u u najvećim gradovima i Jugozapadnoj Srbiji razumljiv je jer se generalno u Srbiji ovaj savez vezuje za bombardovanje iz 1999. godine, otcepljenjem Kosova,

¹⁶ Za mlade iz najvećih gradova se može reći da preovlađuju netradicionalistički stavovi, iako se ne bi smelo zanemariti da oko trećine ispitanika iskazuje tradicionalističke stavove, a posebno to da je u poređenju sa ostalim posmatranim regionima stepen iskazanog tradicionalizma na znatno nižem nivou. Ovakav nalaz, vezuje se pre svega za opadanje udela poljoprivrednog, seoskog, slabije obrazovanog dela stanovništva u ovim naseljima (što, recimo, u socijalističkom periodu nije bio slučaj jer je tada veliki deo stanovništva iz ruralnih naselja došao u gradove) koje čini osnovu na kojoj se ova vrednosna orijentacija zasniva.

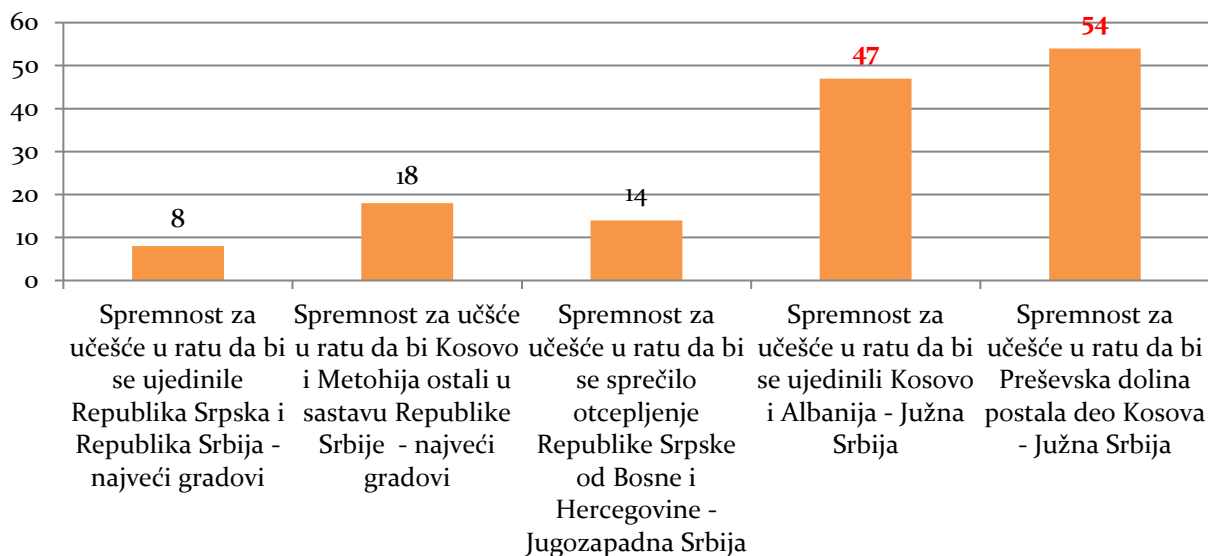
dok mladi Albanci iz Južne Srbije imaju suprotno mišljenje, što ne iznenađuje jer je Albanija već članica ovog saveza.

Iako je među Srbima jedna od ustaljenih parola „Kosovo je srce Srbije“, mladi Srbi ne prate globalna dešavanja kako bi eventualno povukli paralelu sa sličnim problemima sa kojima se suočavaju neke države u svetu. Tako mladi Srbi nemaju stav i ne znaju da iznesu svoje mišljenje o Abhaziji, Južnoj Osetiji, odnosu Ukrajine i Rusije, te Rusije i Gruzije.

Takođe, jedno od aktuelnih međunarodnih dešavanja jeste i teroristička aktivnost pripadnika ISIS/ISIL-a, čiji članovi neretko preuzimaju odgovornost za ove napade. Primetno je da većina ispitanika islamske veroispovesti doživljava ISIS kao terorističku organizaciju ili kao kriminalnu organizaciju koja samo gleda sopstvene interese, da nisu čuli ili barem ne poznaju ljude koji zagovaraju ideju odlaska mladih na front na Bliski istok, te da je reč o ekstremno religioznim i „ludim“ ljudima. Međutim, mladi Bošnjaci često daju društveno prihvatljive odgovore. Radi se o tome da nije pouzdan nalaz da svaka peta osoba (20%) mladih Bošnjaka nema mišljenje o ISIS-u budući da je islamska zajednicapo ovom pitanju u javnom diskursu predstavljena kao radikalna i nazadna. Uz to, dodatna potvrda davanja društveno prihvatljivih odgovora jeste i podatak da ispitanici iako kažu da je ISIS organizacija o kojoj imaju negativan stav ujedno kažu i da ne bi ništa učinili ukoliko se njima bliska osoba priključi toj organizaciji (što je malo verovatno s obzirom da je reč o njima bliskim osobama).

Istovremeno, mladi iz Južne Srbije, pokazuju najviše spremnosti za korišćenje nasilja kao rešenje političkih problema (grafikon 1). Kada je reč o ideji da Preševska dolina postane deo Kosova, 54% mladih bi bilo spremno da pođe u rat, a skoro polovina (47%) bila bi spremna da se lati oružja zarad ujedinjenja Kosova i Albanije. Prilikom davanja objašnjenja ovakvog nalaza ne treba zaboraviti da se čak 58% mladih iz Južne Srbije slaže sa time da bi u slučaju rata bilo spremno da se bori za svoj narod. Ujedno, u ovom regionu beležimo visok stepen tradicionalizma.

Grafikon 1. *Spremost za učešće u ratu*

Kada se redom pogledaju nalazi iz poglavlja koje se odnosi na regionalnu politiku i regionalna politička dešavanja (Republika Srpska, Kosovo i Metohija, Kosovo, Albanija i Preševska dolina), dobijamo sledeće pokazatelje.

Tabela 2. Pokretač radikalizma: uloga političkih dešavanja na globalnom i regionalnom nivou

	Slabo	Umereno	Prilično	Mnogo
Jugozapadna Srbija				
Južna Srbija				
Najveći gradovi				

Sa izvesnim značajnim izuzecima, mladi odbacuju nasilje kao sredstvo za ostvarenje političkih ciljeva. Nasilje kao rešenje problem koji proizlaze iz uticaja globalne i regionalne politike najviše je prihvatljivo među mladima iz Južne Srbije, dok mladi iz Jugozapadne Srbije i najvećih gradova nasilje ne vide kao rešenje.

Konvergencija horizontalnih nejednakosti (ekonomska, građanski i politička isključenost i ograničene mogućnosti za uzlaznu društvenu pokretljivost)

Nada i optimizam su najčešća osećanja kod mladih ljudi starosti između 15 i 30 godina. Što su ispitanici mlađi, to su pozitivna osećanja kod njih izraženija. Kod starijih ispitanika procenat optimista se postepeno smanjuje, a procenat ispitanika sa osećanjima poput zabrinutosti, straha, pa čak i besa i gneva blago raste. Što je ispitanik obrazovaniji, to su i njegova osećanja manje optimistična, a u blagom porastu su osećanja poput straha i zabrinutosti.

Mladi koji su još uvek u procesu školovanja su umereni optimisti po pitanju pronalazjenja posla po završetku školovanja. I pored pokazanog uopštenog optimizma, među mladima vlada prilično nepoverenje u društvene aktere. Mladi ne veruju u jednake mogućnosti za posao u javnom sektoru. Svaki peti mladi Albanac (21%) smatra da je ključni razlog zbog koga ne može da pronađe posao njegova nacionalna pripadnost, ali veoma malo Bošnjaka (5%) veruje da je razlog njihove nezaposlenosti versko uverenje.

Horizontalna mobilnost mladih je izuzetno slaba.

Mladi u sva tri regiona izbegavaju samoću. Procenat mladih koji svoje slobodno vreme provode sami ili uglavnom sami ni u jednom od regiona ne prelazi više od jedne petine ispitanika.

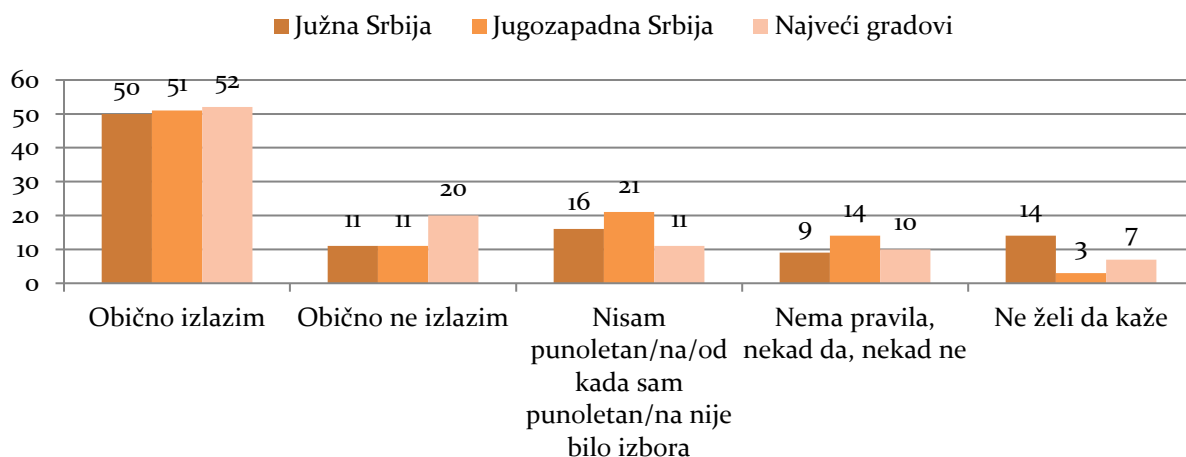
U proseku, najduže su nezaposleni mladi iz Južne Srbije, potom mladi iz Jugozapadne Srbije a onda i mladi iz najvećih gradova. Region Južne Srbije je ujedno i ekonomski najnerazvijeniji. Mladi Albanci veruju da su konkursi za posao namešteni i da postoji diskriminacija prilikom dobijanja posla na osnovu njihove nacionalne pripadnosti.

Mladi u Srbiji najčešće nisu ekonomski samostalni, što je uslovljeno velikom nezaposlenošću mladih (produžetak školovanja je takođe jedna od strategija izbegavanja izlaska na tržište rada i

vere da će kao kvalifikovaniji lakše naći posao na već zasićenom tržištu), a to posledično dovodi do toga da većina mladih u Srbiji nije napustila porodicu porekla odnosno žive sa roditeljima. Dugoročna odnosno strukturna nezaposlenost vodi ka ekonomskoj isključenosti, što ostavlja za sobom brojne psiho-socijalne posledice. Opšte je poznata činjenica da je jug Srbije siromašan i ekonomski nerazvijen, a naši nalazi to i potvrđuju. Nezaposleni iz Južne Srbije ne veruju da će naći posao u narednih godinu dana, odnosno veruju da su konkursi za posao namešteni i da postoji diskriminacija prilikom dobijanja posla na osnovu njihove nacionalne pripadnosti (albanske). Ovo je veoma važan nalaz jer, imajući u vidu da ni preostala dva regiona ne beleže zavidnu ekonomsku razvijenost (i jer i oni imaju veliki udeo nezaposlenih, te zaposlenih koji ne rade u svojoj profesiji), sama percepcija postojanja diskriminacije po nacionalnom osnovu je polazna tačka koja može voditi međuetničkom takmičenju. U prilog iznetoj tezi i tome da mladi Albanci svoju nezaposlenost vide kao posledicu diskriminacije i nepravde, govori i podatak da oni ne konkurišu za posao van svog regiona jer veruju da su konkursi namešteni i da nemaju potrebnu vezu (što nije slučaj sa ispitanicima iz Jugozapadne Srbije koji ne konkurišu pre svega jer ne žele da napuste svoj region). Sve navedeno dovodi do toga da mladi Albanci, u poređenju sa Srbima i Bošnjacima/muslimanima, najviše osećaju pesimizam i strah za svoju budućnost.

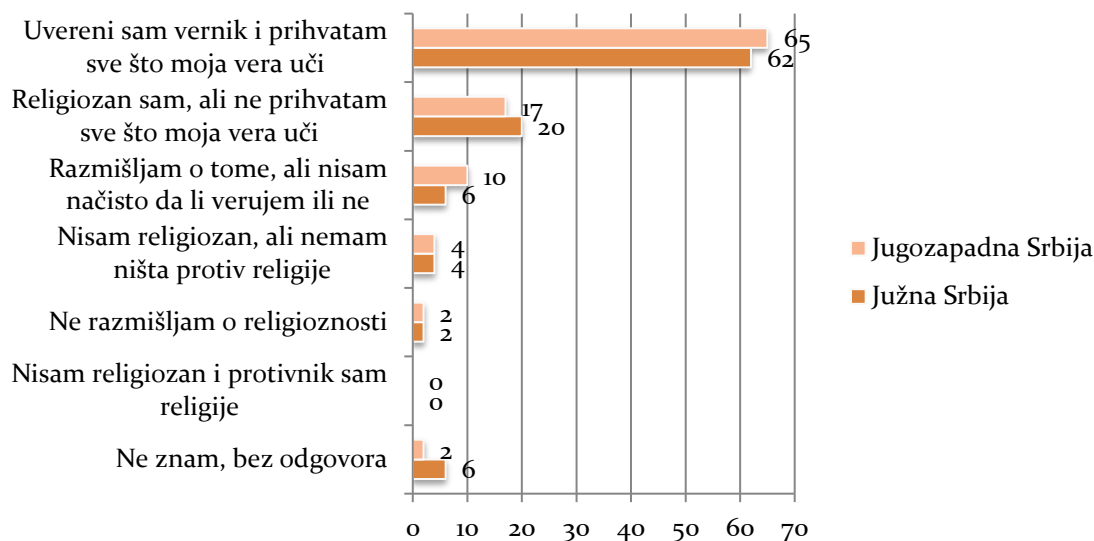
Sa druge strane, iako za sebe kažu da nisu u toliko lošem ekonomskom položaju kao svoji vršnjaci iz drugih regiona (premda je to svakako položaj koji ni u kom slučaju ne može biti svrstan kao položaj gornje klase na društvenoj lestvici) i ne misle da je nacionalnost razlog njihovog radnog statusa, nezaposleni mladi iz Jugozapadne Srbije ipak osećaju bes, ljutnju i frustracije, te poriv da nešto promene, makar i na silu – svaki četvrti ispitanik iz ove oblasti ima ovo osećanje. Međutim, čak i ukoliko ispitanici gaje negativna osećanja prema svom trenutnom društveno-ekonomskom položaju, mladi u Srbiji nemaju razvijenu kulturu građanskog aktivizma i participacije. Aktivizam mladih u sva tri regiona je uglavnom vezan za sportske, umetničke i hobi organizacije. Organizacije civilnog društva koje se bave aktivizmom mladih, njihovim društvenim ili političkim angažovanjem su u drugom planu. Pored toga što su mladi rezervisani u pogledu navođenja sebi bliske organizacije, slične podatke dobijamo i kada je reč o političkim partijama koje deluju na nacionalnom ili regionalnom nivou – najveći broj mladih za sebe kaže da ne veruje političkim partijama i da nijedna od mnogih postojećih stranaka ne predstavlja njihove interese. Međutim, to ne znači da su mladi apolitični, kako se često čuje. Naime, većina mladih uglavnom izlazi na izbore (grafikon 2), a kao što ćemo kasnije videti, jedna od osnovnih identitetskih vezanosti mladih krije se u njihovom ideološko-političkom opredeljenju.

Grafikon 2. *Izlaznost mladih na izbore*

Uzori mladih su osobe iz njihovog okruženja, roditelji, sprotisti. No, mladi iz Jugozapadne Srbije nešto više navode i političare kao svoje uzore, ali navode i proroka Muhameda (12% i još 3% verske vođe i propovednike, što nije slučaj u Južnoj Srbiji). Ovaj nalaz se poklapa i sa time da je verski identitet najvažniji mladima iz Jugozapadne Srbije (premda je on najvažniji i mladim Albancima iz Južne Srbije), kao i da mladi iz Jugozapadne Srbije za nijansu više tvrde da su uvereni vernici i da poštuju sve što njihova vera propoveda te da verska zajednica ima izuzetno veliki uticaj njihovom okruženju (grafikon 3 i 4).

Grafikon 3. Kada je reč o religiji, šta Vas od sledećeg najtačnije opisuje? (u %)

Grafikon 4. Po Vašem mišljenju, kakav je uticaj verske zajednice u Vašem okruženju? (u %)

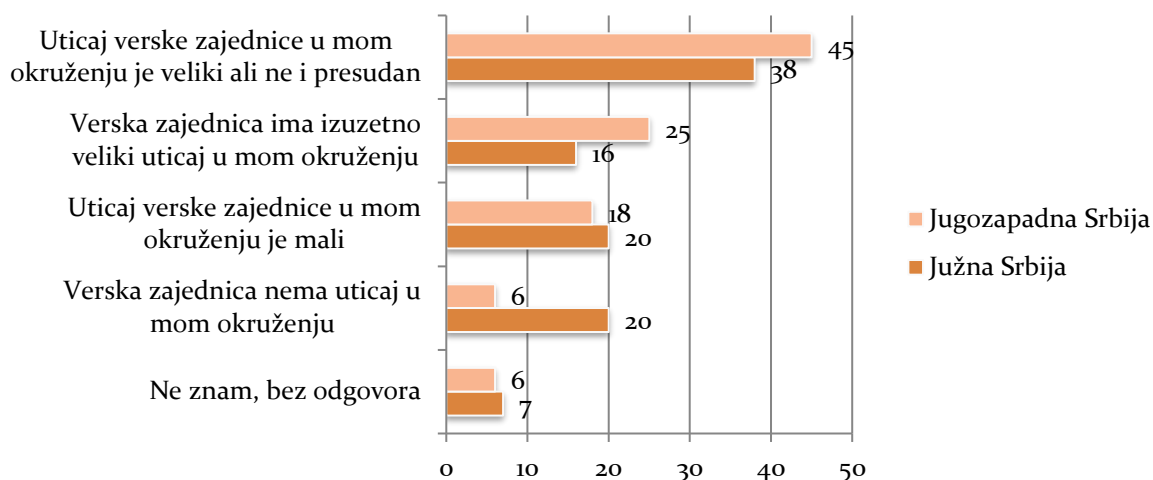

Tabela 3. Pokretač radikalizma: konvergencija horizontalnih nejednakosti (ekonomska, građanska i politička isključenost i ograničene mogućnosti za uzlaznu društvenu pokretljivost)

	Slabo	Umereno	Prilično	Mnogo
Jugozapadna Srbija				
Južna Srbija				
Najveći gradovi				

Nada i optimizam su najčešća osećanja kod mladih ljudi. Frustracija, bes i spremnost da se promeni nešto makar i na silu zbog ekonomske isključenosti i nemogućnosti uzlazne društvene pokretljivosti vidljivi su kod mladih iz Jugozapadne Srbije u većoj meri nego kod mladih iz ostalih regiona.

Horizontalna pokretljivost i građanska participacija su na izuzetno niskom nivou među mladima u Srbiji, a politički aktivizam ogleda se samo u redovnom izlasku na izbore.

Nejednakost, nepravda i kršenje ljudskih prava

Mladi Bošnjaci i Albanci najčešće osećaju versku diskriminaciju, dok mladi Albanci trpe i diskriminaciju na osnovu etničke pripadnosti i zemlje porekla.

Kako manjine, tako i većinsko stanovništvo, smatraju da doživljavaju nepravdu.

Najčešći uočeni oblici diskriminacije u velikim gradovima zasnovani su na materijalnom položaju (6%), u regionu Jugozapadne Srbije na osnovu veroispovesti (13%), a na Jugu Srbije na osnovu etničkog porekla (22%) i pripadnosti političkoj partiji (22%).

Spremnost na socijalni kontakt sa ispitanicima koji su „drugačiji“ najviše izražavaju mladi iz velikih gradova, slede ispitanici iz Jugozapadne Srbije (koji u najvećoj meri imaju socijalni kontakt sa mladima drugačije veroispovesti), dok su mladi na Jugu Srbije u nešto manjoj meri skloni druženju

sa osobama drugačijim od sebe – jedini socijalni odnos koji je prisutan kod više od polovine ispitanika je druženje sa bogatijim osobama.

Mladi iz Jugozapadne Srbije natpolovično smatraju da je deci neophodno obezbediti sve udžbenike na njihovom maternjem jeziku, radi očuvanja identiteta (61%), dok isti stav deli 89% ispitanika sa Juga Srbije. Mladi Albanci mnogo su skloniji izražavanju osećaja nezadovoljstva zbog osećaja nepravde – 67% njih smatra da su sve važne pozicije u njihovom gradu rezervisane za Srbe, odnosno da Albanaca nema na važnim pozicijama i posebno u policiji i sudstvu (55%). Istovremeno, kod ove grupe ispitanika nalazimo i natpolovično slaganje sa tvrdnjama da bi za Albance bilo najbolje da žive u jednoj državi (76%), kao i da će osećaj nebezbednosti biti prisutan sve dok se po Preševu i Bujanovcu kreće naoružana žandarmerija.

Proces suočavanja sa prošlošću za mlade Srbe vezuje se za relativizaciju prošlosti, a za mlade muslimane sa odbacivanjem bilo kakve krivice. Srbi u najvećoj meri doživljavaju sopstvenu krivicu kao podjednaku sa krivicom drugih naroda (32%), Bošnjaci su skloniji osećaju žrtve (31%), dok Albanci u najvećem procentu odbijaju odgovornost (moj narod nije ništa loše učinio) – 41%.

Pored etničkog takmičenja za resurse, diskriminacija na osnovu pola, materijalnog položaja, veroispovesti, etničkog porekla, posebno kada je reč o mladim ljudima, može biti okidač za ponašanje koje izlazi iz okvira dozvoljenog ili društveno prihvatljivog. U takvim situacijama ne isključuje se ni pojedinačno odstupanje od prihvaćenih normi ponašanja, ali ni kolektivno – kada određena socijalna grupa preuzima nasilne oblike ponašanja kako bi „ispravila nepravdu“ ili zaštitila stečena prava. Ponovo se ističu mladi iz regiona Jugozapadne i Južne Srbije koji kažu da najčešće diskriminaciju osećaju kada je u pitanju njihova veroispovest (skoro 30% koji su osetili ponekad, često ili veoma često). Takođe, u Južnoj Srbiji mladih koji su osetili diskriminaciju po osnovu svoje etničke pripadnosti (ponekad, često ili veoma često) je čak 44%, a na osnovu mesta i zemlje porekla čak 41%. Ovo samo dodatno potvrđuje prethodno iznete zaključke o potencijalu za razvijanje netrpeljivosti u ovom regionu zbog etničkog takmičenja. Uz to, mladi iz Južne Srbije su prema svojoj proceni dodatno diskriminisani na osnovu svoje političke pripadnosti. Međutim, iako ovi mladi imaju percepciju da su diskriminisani, oni su ujedno i među najzastupljenijima od onih koji među svojim prijateljima nemaju osobe u bilo kom pogledu drugačije od njih (drugačije vere, nacije, ekonomskog položaja, seksualne orijentacije i sl).

Ono što je posebno važno primetiti jeste da i manjine u Srbiji ali i većinsko stanovništvo smatraju da doživljavaju nepravdu. Naime, i mladi Bošnjaci i mladi Albanci smatraju da iako u njihovim mestima oni predstavljaju većinu, sve važne pozicije su rezervisane za Srbe a u policiji i sudstvu gotovo i da ih nema. Ujedno, oni bezrezervno podržavaju obezbeđivanje svih školskih udžbenika na maternjem jeziku, kako bi se njihov identitet očuvao. Sa druge strane, mladi Srbi smatraju da nacionalne manjine u Srbiji uživaju veća prava od većinskog stanovništva, a gotovo da je izjednačen broj onih koji misle da će pripadnik neke manjine imati veće šanse da dobije zaposlenje bez obzira na kvalifikacije kandidata i onih koji ipak to ne misle. Drugim rečima, vidimo da postoji međusobna netolerancija i doživljavanje nepravde na obe strane. Teorija kaže da bi u ovakvim slučajevima moglo doći do sukoba, ali isto tako upozorava da moraju biti

ispunjeni određeni uslovi da bi do sukoba došlo: pored osećaja nepravde i osećaja uskraćivanja i borbe za glavne resurse, borba za resurse mora biti vođena na nivou kolektiviteta a ne individue.

Istorija ovdašnjih prostora opterećena je i sukobima i građanskim ratovima. Suočavanje sa prošlošću na ovim prostorima ide sporo. Suočavanje sa prošlošću doprinelo bi sazrevanju jedne društvene zajednice, distanciranju od zločina, te davanju legitimiteta demokratiji i poštovanju drugih. Nažalost, suočavanje sa prošlošću iako je vidljivo kroz stavove ispitanika (najveći udeo mladih, 33%, iz najvećih gradova smatra da je njihov narod podjednako kriv kao i drugi narodi), nije postignuto u meri u kojoj bi bilo poželjno. Što je relativizacija prošlosti snažnija, to je veća mogućnost zloupotrebe istorije. Kako bi nacionalni ponos ostao netaknut, krivica za zločine se pripisuje drugima. Mladi Srbi su posebno skloni tome da relativizuju i opravdavaju prošlost pa tako većina ispitanika srpske nacionalnosti smatra da iako je učinjeno nešto loše, okolnosti su bile takve. „Obično se imanentnim unutrašnjim osobinama objašnjava pozitivno ponašanje vlastite grupe i negativno ponašanje strane grupe, dok se negativno ponašanje vlastite grupe i pozitivno ponašanje strane tumači pretežno sticajem spoljnih okolnosti. Tako se kod vlastite grupe krivci za zločine traže u uskoj grupi kriminalaca (...) pa se mi i dalje nesmetano možemo poistovetiti sa vlastitom grupom bez remećenja samopoimanja. Sužavanjem krivice i prebacivanjem na druge rasterećujemo vlastitu grupu, ali i sliku samog sebe“.¹⁷ Sa druge strane, mladi Bošnjaci/muslimani i mladi Albanci skloni su neprihvatanju bilo kakve krivice te uglavnom smatraju da njihov narod nije ništa loše učinio. Ovakvo potiskivanje prošlosti samo doprinosi internalizovanju netrpeljivosti. Niko ne voli da narušava pozitivnu sliku o sebi – ona ugrožava naše identitete, ono što nas određuje.

Tabela 4. Pokretač radikalizma: nejednakost, nepravda i kršenje ljudskih prava

	Slabo	Umereno	Prilično	Mnogo
Jugozapadna Srbija				
Južna Srbija				
Najveći gradovi				

Percepcija nepravde postoji i među manjinskim i među većinskim stanovništvom. Mladi Albanci iz Južne Srbije osećaju veliku diskriminaciju i nejednakost.

Odbijanje i odbacivanje rastuće raznolikosti u društvu

Iako mladi nemaju poverenja u institucije u društvu, iako je izražen antipartizam i ne vide među postojećim političkim partijama neku koja bi reprezentovala njihove interese, oni ipak smatraju da imaju svoju ideološko-političku orijentaciju, što je bitna odrednica njihovog socijalnog identiteta.

¹⁷ Kuljić, T. (2002). *Prevladavanje prošlosti: uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava.

Mladim muslimanima je verski identitet snažniji od svih drugih identiteta.

Procenat mladih koji se mogu svrstati u kategoriju vernika je izuzetno veliki u regionu Južne i Jugozapadne Srbije, pri čemu je najviše onih koji prihvataju sve što njihova vera pripoveda. Najveći broj ispitanika koji svoju veru prihvataju bez rezerve nalazimo u najmlađim starosnim grupama.

Mladi Bošnjaci i Albanci imaju izraženiju etničku distancu jedni prema drugima nego prema Srbima.

Mladi iz najvećih gradova, ne samo da prave razliku između migranta i izbeglica već i imaju veću socijalnu distancu prema migrantima nego prema izbeglicama, dok kod mladih u Južnoj i Jugozapadnoj Srbiji postoji izražena socijalna distanca prema ovim društvenim grupama ali ne i njihovo razlikovanje.

Socijalni identitet pojedinca određen je pre svega na osnovu dva procesa: percepciji sličnosti sa pripadnicima svoje grupe i percepciji različitosti u odnosu na pripadnike drugih grupa. Važno je naglasiti da pojedinac može imati onoliko socijalnih identiteta koliko ima grupa s kojima se identifikuje. Ti različiti identiteti variraju u svojoj važnosti (salijentnosti), te se tako pojedinac više identifikuje sa onim grupama koje su mu u svakodnevnom životu istaknutije.¹⁸ Ujedno, identitet pojedinca je neodvojiv od društvene strukture. Reč je o tome da je svako određen prvenstveno svojom ulogom u društvu, bilo da je taj neko profesor, đak, majka, brat, crnac ili belac, Albanac ili Srbin. To u praksi znači da kada pojedinac daje odgovor na pitanje „ko sam ja“, najčešće će prvo biti naveden neki društveni status i društvena uloga – ja sam student, ja sam zubar, ja sam Srbin, ja sam muškarac itd. a tek potom slede odgovori kojima pojedinac iznosi mišljenje o sebi i svojim osobinama (ja sam zadovoljna osoba, ja sam konzervativna osoba i sl).¹⁹

U svim rangovima i u svim posmatranim regionima kao bitna odrednica identitetske vezanosti javlja se visokorangiran i zastupljen **ideološko-politički identitet**. Ova vrsta identiteta javlja se u među prvih tri identiteta u sva tri ranga kod ispitanika iz najvećih gradova, kao i kod ispitanika koji su iz Južne Srbije, a kod mladih iz Jugozapadne Srbije se javlja u tri najčešće navođena identiteta u drugom i trećem rangu. Iz ovoga vidimo da iako mladi nemaju poverenja u institucije u društvu, i uprkos izraženom antipartizmu, mladi ne vide među postojećim političkim partijama neku koja bi reprezentovala njihove interese. Iz nalaza identitetske vezanosti vidimo da mladi zapravo smatraju da imaju svoju ideološko-političku orijentaciju koju nijedna (bila ona orijentacija glavnih društvenih tokova ili ne) politička stranka u Srbiji ne prepoznaje.

Takođe, dok je za mlade iz Južne i Jugozapadne Srbije verski identitet snažniji od svih drugih identiteta, a uz njega i lokalna vezanost se ističe kao mladima bitna, dotle za mlade iz najvećih

¹⁸ Huić, A. (2004). Nacionalni i Evropski identitet građana Zagreba i Novog Sada. *Diplomski rad*, Filozofski fakultet u Zagrebu

¹⁹ Sekulić, D. (2010). „Pojam identiteta“, u: (ur.) Budak N, Katunarić V, *Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu*. Zagreb: Pravni fakultet: Centar za demokraciju i pravo "Miko Tripalo". Dostupno na: <http://tripalo.hr/knjige/NacIdent/sekulic.pdf>.

gradova verski i lokalni identitet uopšte nisu bitni. Isticanje verskog identiteta kod mladih iz Južne i Jugozapadne Srbije ne iznenađuje jer je islam najvažniji ili barem jedan od najvažnijih činilaca političkog identiteta svih stanovnika bivše Jugoslavije formiranih u islamskom kulturološkom krugu.. Sem navedenog, verski element bio je kroz istoriju jedna od ključnih odrednica razlikovanja i uspostavljanja nacija. Lokalni identitet je znatno manje izražen u najvećim gradovima, u poređenju sa preostala dva posmatrana regiona, ali da sa druge strane, su generacijski i profesionalni identitet izraženiji u najvećim gradovima.

Odbacivanje bilo kakve raznolikosti u društvu na praktičnoj ravni vidljivo je preko diskriminacije određenih grupa u društvu, a možemo je meriti i socijalnom i etničkom distancom. Mladi iz najvećih gradova najveću distancu imaju prema Albancima, potom prema Romima, Bošnjacima/muslimanima, te Hrvatima i Mađarima. Mladi iz Jugozapadne i Južne Srbije najveću etničku distancu imaju prema Romima. Ispitanici iz Jugozapadne Srbije, nakon Roma, najveću etničku distancu imaju prema Albancima, pa tek onda prema Srbima. Respondenti iz Južne Srbije, posle Roma, imaju podjednaku etničku distancu prema Bošnjacima/muslimanima i prema Srbima. Zanimljivo je primetiti da dok Srbi imaju distancu prema grupacijama sa kojima su se nalazili u sukobu u prošlosti (izuzev Roma, prema kojima je tradicionalno distanca velika) a pritom je linija podele tih etničkih grupacija istovremeno i religijska (Albanci i Bošnjaci su muslimani, dok su Hrvati i Mađari katolici)²⁰, dotle mladi Albanci i Bošnjaci, bez obzira na isto religijsko usmerenje, imaju izraženiju etničku distancu jedni prema drugima nego prema Srbima (tabela ispod). Očigledno je reč o predrasudama i stereotipima koji proizlaze iz međusobnog nepoznavanja ovih naroda, a koji nekada mogu da budu i jači faktor od otvorenog neprijateljstva u toku rata. Kada je reč o Romima, već tradicionalno istraživanja javnog mnjenja pokazuju visoku distancu prema Romima, a za razliku od ostalih naroda, sa ovom etničkom gupom Srbija nikada nije bila u ratu. Teorija neretko govori da češći i intezivniji kontakt dovodi do smanjenja distance, međutim kada je reč o Romima, pokazuje se da to nije tako. Radi se o tome da je odnos prema Romima tradicionalno opterećen kulturnim barijerama i normama, predrasudama i stereotipima koje se ne mogu tako lako iskoreniti.

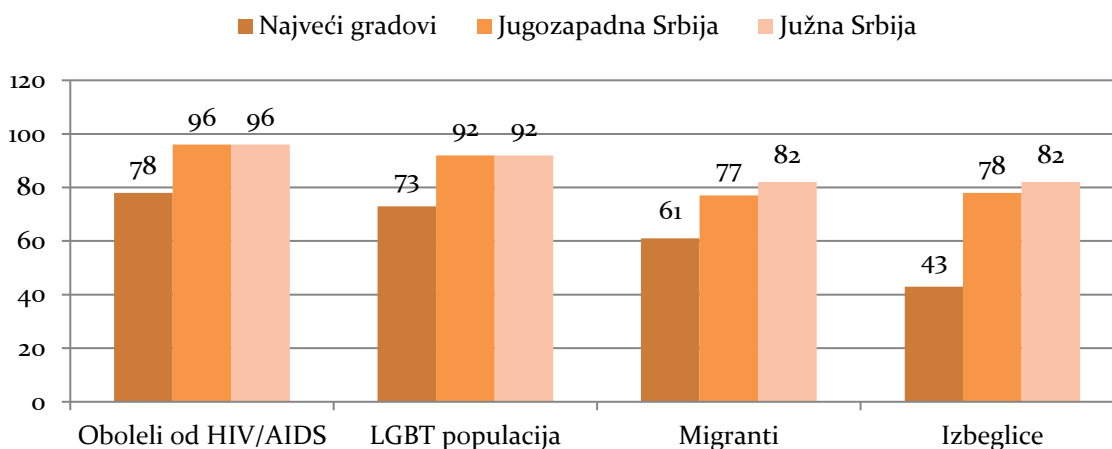
Etnička distanca mladih

Najizraženija etnička distanca	Najveći gradovi	Jugozapadna Srbija	Južna Srbija
Prvo mesto	Albanci	Romi	Romi
Drugo mesto	Romi	Albanci	Bošnjaci/muslimani
Treće mesto	Bošnjaci/muslimani	Srbi	Srbi

²⁰ Na Balkanu je zastupljen tzv. etnički tip nacionalizma, što znači da narodi koji su u prošlosti bili sukobljeni najčešće su i pripadnici drugačije veroispovesti, te je upravo veroispovest i predstavljala jedan od osnovnih konstituenata nacije.

Socijalna distanca može da se shvati kao stavovska predispozicija za diskriminatorско ponašanje prema različitim marginalnim grupama. Mladi iz najvećih gradova najveću socijalnu distancu imaju prema sledeće tri društvene grupe: obolelima od HIV/AIDS (78%), LGBT populaciji (73%) i prema migrantima (61%); dok mladi iz Južne i Jugozapadne Srbije najveću socijalnu distancu imaju prema obolelima od HIV/AIDS (96%), LGBT populaciji (92%) i prema izbeglicama i migrantima (između kojih ne prave razliku – po 77% imaju distancu mladi iz Jugozapadne Srbije odnosno po 82% mladi iz Južne Srbije) – grafikon 5. Najmanja socijalna distanca među mladima iz najvećih gradova zabeležena je prema osobama sa fizičkim invaliditetom (38%), dok se za mlade iz Južne i Jugozapadne Srbije uslovno može kazati da najmanju distancu imaju prema osobama sa fizičkim invaliditetom (više važi za mlade iz Južne Srbije i iznosi 59%) i pripadnicimamanjinskih verskih zajednica (više važi za mlade iz Jugozapadne i iznosi 69%). Ne postoje statistički značajne razlike kod odgovora posmatrano prema sociodemografskim karakteristikama, što znači da su mladi u Srbiji generalno opterećeni predrasudama i stereotipima prema navedenim društvenim grupama, a što dodatno govori o tome da mladi u Srbiji ne znau dovoljno o HIV/AIDS, te imaju ukorenjene predrasude o pripadnicima LGBT populacije i migrantima/izbeglicama.

Grafikon 5. Socijalna distanca mladih (u%, najintenzivniji socijalni kontakt)

U javnom diskursu, izbeglice se posmatraju kao osobe koje beže od oružanih sukoba ili progona, dok se migranti najčešće vezuju za ekonomske migrante - migranti ne odlaze jer su izloženi direktnoj pretnji od progona ili smrti, već uglavnom zato da bi poboljšali svoj život tako što će naći zaposlenje, ili u nekim slučajevima zbog obrazovanja, spajanja sa porodicom ili drugih razloga. Rezultati pokazuju da najveće razlikovanje migranata i izbeglica pokazuju mladi iz najvećih gradova, dok kod mladih iz Južne i Jugozapadne Srbije ova razlikovanje nije statistički značajno. Mladi iz najvećih gradova, ne samo da prave razliku između migranta i izbeglica već i imaju veću socijalnu distancu prema migrantima nego prema izbeglicama (61% naspram 43%).

Tabela 5. Pokretač radikalizma: odbijanje i odbacivanje rastuće raznolikosti u društvu

	Slabo	Umereno	Prilično	Mnogo
Jugozapadna Srbija				

Južna Srbija				
Najveći gradovi				

Raznolikost u društvu je (tradicionalno) među mladima u Srbiji slabo prihvaćena, ali se ujedno ne doživljava kao velika pretnja.

Nezadovoljstvo i odbacivanje postojećeg socio-ekonomskog i političkog sistema

Mladi ne veruju institucijama. Najmanje poverenja imaju u medije i u političke institucije (Predsednika Republike, Narodnu skupštinu, Vladu). Najviše poverenja poklanja se verskim institucijama. Posmatrano po regionima, mladi iz najvećih gradova pokazuju najviše nepoverenja u sve institucije u Srbiji.

Nivo nepoverenja u političke partije i nepostojanje identifikacije sa njihovim programima je u najvećoj meri izražen u velikim gradovima.

Mladi iz Južne Srbije su najskloniji prihvatanju demokratskih vrednosti. Mladi iz najvećih gradova i mladi sa Jugozapada su skloniji ili neodlučnosti i nemanju stava ili, pak, manjem ili većem odbacivanju demokratije nego mladi sa juga.

Rezultati istraživanja pokazuju da su mladi u Srbiji još više nepoverljiviji prema institucijama, u odnosu na celokupnu populaciju. Mladi iz najvećih gradova pokazuju najviše nepoverenja u sve institucije u Srbiji u poređenju sa svojim vršnjacima iz druga dva posmatrana regiona, a najmanje poverenja daju medijima i političkim institucijama. Mladi iz Jugozapadne Srbije su u poređenju sa svojim vršnjacima iz najvećih gradova i Južne Srbije najviše podeljeni – izuzev nekoliko institucija (mediji i političke institucije, kojima ne veruju), za ostale institucije imaju podeljeno mišljenje – približno trećina ispitanika ne veruje institucijama, trećina veruje a trećina je neodlučna. Institucija kojoj mladi iz Jugozapadne Srbije najviše veruju je verska institucija i njoj veruje gotovo polovina ispitanika.

Mladi iz Južne Srbije najmanje poverenja imaju u žandarmeriju, predsednika RS, Narodnu skupštinu RS i medije u Srbiji. Mladi Srbi iz ove oblasti imaju poverenja u žandarmeriju i policiju dok mladi Albanci nemaju poverenja pre svega u žandarmeriju a u nešto manjoj meri i u policiju. Razlog se krije u činjenici da među žandarmerijom nema uopšte Albanaca, dok u policiji rade i Albanci. No, generalno posmatrano, značajno je zapaziti da mladi iz ovog regiona znatno više od svojih vršnjaka veruju policiji, političkim partijama i lokalnim vlastima. Ipak, kao institucija kojoj ispitanici iz Južne Srbije najviše veruju je verska ustanova.

Većina nasilnih ekstremističkih grupa nudi alternativu dominantnom ideološkom narativu slobodnog tržišta, demokratije i multikulturalizma. Mladi iz najvećih gradova i mladi iz Jugozapadne Srbije su skloniji ili neodlučnosti i nemanju stava ili, pak, manjem ili većem odbacivanju demokratije nego mladi iz Južne Srbije. Najradikalniji stav, da su demokratski i

nedemokratski režim isti podržava u proseku oko 15% mladih iz sva tri posmatrana regiona. To su najčešće mladi muškarci, 15-25 godina starosti, niskoobrazovani i nezaposleni. Sa druge strane, mladi iz Južne Srbije su najskloniji prihvatanju demokratskih vrednosti. Ovo može biti tumačeno u skladu sa iskazanim (ne)poverenjem u institucije. Iako generalno mladi ne veruju institucijama u društvu, u Južnoj Srbiji veruju institucijama više nego mladi u ostala dva regiona, posebno političkim partijama i lokalnim vlastima.

Ovakvi stavovi mladih, njihova građanska neaktivnost i delegitimisanje društvenih i državnih institucija može se objasniti i činjenicom da građani Srbije još uvek nisu prešli na tzv. „participativni tip političke kulture“, te da se i dalje može govoriti o tome da vlada tzv. „podanički tip političke kulture“, koji karakteriše građanina koji je svestan sistema kao celine, opaža uloge centralnih vlasti, poseduje politička očekivanja od centralnih vlasti, ali je u suštini politički pasivan — nije spreman za aktivnu političku participaciju i bilo kakvo aktivnije „osporavanje“ postojećih državnih struktura, oblika vladavine ili uspostavljenih političkih autoriteta.²¹ Drugim rečima, demokratski poredak nije do kraja konsolidovan u Srbiji jer demokratija očigledno nije „jedina igra u gradu“²².

Tabela 6. Pokretač radikalizma: nezadovoljstvo i odbacivanje postojećeg socio-ekonomskog i političkog sistema

	Slabo	Umereno	Prilično	mnogo
Jugozapadna Srbija				
Južna Srbija				
Najveći gradovi				

Odbacivanje postojećeg socioekonomskog sistema je umereno i uz delegitimisanje institucija predstavlja izraz nezadovoljstva zbog društveno-ekonomskog položaja mladih u Srbiji. Ovakvo opažanje vezano je i za specifičan tip političke kulture u Srbiji, koji još uvek nije prešao tranziciju ka participativnom.

Slabi kapaciteti države i nedostatak bezbednosti

Mladi u Srbiji pre veruju da će im bezbednost zaštititi lične relacije nego država i institucije.

Najviše mladih koji se oseća nebezbedno pronalazimo u Južnoj Srbiji, dok je procenat nešto manji, ali i dalje značajan u druga dva regiona –u Jugozapadnoj Srbiji i u najvećim gradovima. Ipak, i dalje preteže osećaj bezbednosti, što je ohrabrujući nalaz.

Na osećaj nebezbednosti u velikim gradovima najviše utiču Romi, s obzirom da njih 31% deli ovaj osećaj. Ovaj osećaj se povećava kada se ide od najbližeg okruženja (komšiluk), ka najopštijem,

²¹ Vujčić, V. (1998) „Tipologija političke kulture“. *Polit. misao*, Vol XXXV, br. 4.

²² Orlović, S. (2008) „Klasična i savremena shvatanja demokratije“. *Godišnjak*, Fakultet političkih nauka.

odnosno ka državi, s obzirom da građani nemaju poverenja ni u rad institucija, posebno u sudstvo kao garanta sprovođenja vladavine prava.

Najmlađi ispitanici (15-19 godina) iz Južne Srbije iznadprosečno ne veruju nikome.

Srbija ima razvijene političke institucije koje, uz sve zamerke vezane za legitimitet i efikasnost, ipak funkcionišu. Da je to tako vidimo pre svega jer mladi smatraju da mogu svoje potencijale da iskažu u državi Srbiji, a iskazi da ne veruju institucijama predstavljaju svojevrsni protest protiv još uvek postojeće korupcije i nepotizma u društvu, a posebno protiv velike nesigurnosti i ekonomskog neblagostanja. To i dalje ne znači da su institucije u državi funkcionalne u potpunosti, što je vidljivo u stavu mladih da se više pouzdaju da će im bezbednost više zaštititi lične i neposredne (prijateljske) relacije a ne institucije. Ipak, uočavaju se dve veoma važne stvari: osećaj bezbednosti je veći nego osećaj nebezbednosti u svim ispitivanim regionima i osećaj nedostatka bezbednosti se povećava kada se ide od najbližeg (komšiluk) ka najopštijem (država) – tabela ispod.

Osećaj bezbednosti (u %)

U kojoj meri se osećate bezbedno u...	Nebezbedno			Ni nebezbedno, ni bezbedno			Bezbedno		
	Najveći gradovi	Jugozapadna Srbija	Južna Srbija	Najveći gradovi	Jugozapadna Srbija	Južna Srbija	Najveći gradovi	Jugozapadna Srbija	Južna Srbija
Svom komšiluku	14	13	29	15	13	6	69	73	61
Svom mestu / kraju	15	13	26	19	19	6	65	67	65
Srbiji	21	22	27	26	33	34	52	42	36

Kada je reč o zaštiti bezbednosti sebe i svojih porodica, mladi iz Južne Srbije, koji imaju između 15 i 19 godina iznad proseka kažu da ne veruju nikome. Ovaj nalaz je posebno značajan ukoliko uzmemo u obzir to da mladi iz Južne Srbije u prethodnom setu pitanja pokazuju značajno više poverenja u institucije, u odnosu na vršnjake iz druga dva regiona. To znači ili da se pitanje bezbednosti definiše i procenjuje kroz dosadašnji učinak žandarmerije (kojoj ne veruju) ili da su na prethodnom pitanju davali društveno poželjne odgovore.

Kada ispitanike „primoramo“ da se ipak opredele za neku od institucija kojoj bi se obratili u slučaju „nevolje sa zakonom“, dolazimo do toga da se izdvajaju advokati, policija i uticajna osoba u mestu u kome žive. Drugim rečima, nizak stepena poverenja u institucije, posebno u sudstvo kao garanta sprovođenja vladavine prava i, posebno, slabiji osećaj bezbednosti na nacionalnom/državnom nivou u odnosu na bezbednost u komšiluku ili svom gradu (što ukazuje na postojanje distance i nepoverenja ka onome što jeste jedna od glavnih državnih funkcija) direktan je pokazatelj relativno slabih kapaciteta države.

Tabela 7. Pokretač radikalizma: slabi kapaciteti države i nedostatak bezbednosti

	Slabo	Umereno	Prilično	mного
--	-------	---------	----------	-------

Jugozapadna Srbija				
Južna Srbija				
Najveći gradovi				

Mladi u Srbiji ne vide sudsku granu vlasti kao garant poštovanja ljudskih prava. Organi reda i mira i neformalni kontakti su institucije koje utiču na osećaj bezbednosti i poštovanje ljudskih prava i jednakosti u društvu.

Promena globalne kulture i banalizacija nasilja u medijima i zabavnim sadržajima

Nasilje u medijima se „normalizovalo“ i na specifičan način „uobičajilo“ kod mladih. Mladi se, u nešto većem obimu, priklanjaju stavu da je nasilje u medijima prisutno kao što je uvek i bilo, ali da mediji često preuveličavaju zbog većeg tiraža ili gledanosti.

Iako mladi u najvećoj meri ne gledaju rijaliti programe, u dva regiona postoji visok stepen saglasnosti da bi država trebala da zabrani ove programe: po 70% mladih iz Jugozapadne Srbije i iz najvećih gradova se slaže da država treba da interveniše i zabrani ove sadržaje.

Nasilje je sve prisutnije u medijima, a mladi veliki deo svog slobodnog vremena provedu gledajući ili čitajući medije.

Mladi su okrenuti ka internetu, koji koriste za društvene mreže i komunikaciju sa bliskim ljudima.

Tradicionalni prenosioci kulturnih obrazaca u drugoj polovini XX i u XXI veku dopunjeni su sredstvima masovnog opštenja, koji sve više preuzimaju njihovu ulogu i postaju osnovni kreatori društvene stvarnosti. U tehničkom smislu globalizacija je uslovljena razvojem telekomunikacijskih tehnologija, pa je omogućena povezanost najudaljenijih delova planete, slobodan protok informacija i stvaranje globalnog medijskog tržišta. Nasilje je sveprisutno u savremenom društvu i ugrađeno je u brojne segmente socijalnog života - umetnost, kultura, sport, medijski sadržaji. Mediji, posebno tabloidi i komercijalni emiteri (koji su u stalnoj trci za rejtinzima i profitima), kao i video igre obiluju nasilnim sadržajem. Imajući u vidu vreme koje građani provedu u konzumaciji medija u Srbiji (posebno televizije koju građani u proseku gledaju duže od pet sati dnevno), nasilni sadržaji postaju sastavni deo naše svakodnevnice, na njih smo naviknuti ili se polako navikamo i oni putem medijske interpretacije sve više postaju „normalan“ deo naših života.

Podaci koje smo dobili među mladim ispitanicima su očekivani zbog izmenjenih medijskih navika i niži su od proseka za čitavu Srbiju. Među mladima koji svakodnevno gledaju TV se ovaj medij najviše gleda u Jugozapadnoj Srbiji (četiri sata), potom u četiri najveća grada (tri sata) i, na kraju, najmanje u Južnoj Srbiji (dva sata). Zaključujemo da mladi koji svakodnevno gledaju TV, uprkos sve većem značaju interneta, provode veliki deo svog slobodnog vremena ispred TV-a čime se kreiraju preduslovi da budu izloženi i nasilnim sadržajima kojima obiluju svi mediji. Ne treba zaboraviti da se povećava udeo gledanja kablovskih kanala čime se proširuje dostupnost

različitih sadržaja, ne samo uživo već i odloženo uz mogućnost gledanja istih sadržaja i na nekoj od digitalnih platformi.

Mladi se, u nešto većem obimu, priklanjaju stavu da je nasilje prisutno kao što je uvek i bilo, ali da mediji često preuveličavaju zbog većeg tiraža ili gledanosti. Činjenica da preovlađuju odgovori da je nasilje prisutno kao i ranije, uprkos tome što se povećao broj medija i da je izloženost nasilju veća, ukazuje na to da se nasilje „normalizovalo“ i na specifičan način „uobičajilo“ kod mladih. Stoga vidimo da više od polovine mladih u sva tri regiona ne prepoznaje porast nasilja već u tome nalazi samo želju za većim tiražima i rejtinzima. Mladi tvrde da ne gledaju rijaliti programe (koji obiluju scenama nasilja), te da bi ga ukinuli, što je verovatna posledica (često) nekritičkih ocena dela javnosti (nekada i čitave medijske hajke) u pogledu rijaliti programa.

Najvažniji zaključak je da mladi u većoj meri koriste internet nego što gledaju TV. Tako je prosečno korišćenje interneta među mladima u Jugozapadnoj Srbiji sedam sati, a u preostala dva regiona – po pet sati. Mladi najčešće koriste internet za društvene mreže i komunikaciju sa bliskim ljudima.

Tabela 8. Pokretač radikalizma: promena globalne kulture i banalizacija nasilja u medijima i zabavnim sadržajima

	Slabo	Umereno	Prilično	mnogo
Jugozapadna Srbija				
Južna Srbija				
Najveći gradovi				

Iako se nasilje u medijima „normalizovalo“, mladi su svesni njegovog postojanja i ne odobravaju nasilje u medijima.

Zaključna reč

Jedna od ključnih stvari u prevenciji nasilnog ekstremizma jeste određenje faktora koji dovode do radikalizacije mišljenja, te određivanja faza kroz koje prolaze mladi „uvučeni“ u nasilni ekstremizam. Dosadašnja istraživanja su pokazala da postoje faze kroz koje ovi mladi prolaze (naravno, uz ogradu da čvrsta kauzalna veza ipak nije potvrđena): od inicijalne alijenacije tj. otuđenja od institucija i društvenih grupa što vodi ka potrazi za novim identitetima, sledi proces radikalizacije najčešće kroz ideologije koje pomažu da se kanališe nagomilana frustracija i bes, te na kraju tranzicija od radikalnih stavova ka nasilnom ponašanju.²³Naravno da je nemoguće

²³ UNDP Discussion Paper (2016): Preventing Violent Extremism through Inclusive Development and the Promotion of Tolerance and Respect for Diversity A development response to addressing radicalization and violent extremism.

<http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/democratic-governance/conflict-prevention/discussion-paper---preventing-violent-extremism-through-inclusiv.html>

tvrditi da će svi otuđeni pojedinci nužno usvojiti radikalne stavove niti je moguće tvrditi da svi radikalno orijentisani moraju preći put ka nasilnom ponašanju.

Podaci pokazuju da ispitivani problem u Srbiji nije gorući, ali da postoji prostor u kojem bi se moglo intervenisati, kako ne bi došlo do postojanja kritičnih tačaka.

Ukoliko posmatramo pokretače radikalizma/nasilnog ekstremizma po regionima (tabela ispod), u regionu **Južne Srbije** pokretači na kojima je potrebno posebno raditi i formulisati preventivne mere odnose se pre svega na ulogu političkih dešavanja na globalnom i regionalnom nivou, nejednakost, nepravdu i kršenje ljudskih prava kao i na odbijanje i odbacivanje rastuće raznolikosti u društvu. U regionu **Jugozapadne Srbije** pored odbijanja i odbacivanja rastuće raznolikosti u društvu, trebalo bi raditi na konvergenciji horizontalnih nejednakosti (ispitanici u ovom regionu beleže visok udeo onih koji osećaju ljutnju, bes, frustraciju te spremnost da nešto promene makar i na silu). U **najvećim gradovima** ispitivani pokretači beleže manju zastupljenost problema, s tim da je kod ovih ispitanika značajno primetiti da je nešto izraženiji pokretač onaj koji se odnosi na nezadovoljstvo postojećim socioekonomskim i političkim sistemom, ali on i dalje ne prevezilazi okvire umerenog odbacivanja.

Pokretač radikalizma/nasilnog ekstremizma	Region	
	slabo/umereno	prilično
<i>Uloga političkih dešavanja na globalnom i regionalnom nivou</i>	/	Južna Srbija
<i>Konvergencija horizontalnih nejednakosti (ekonomska, građanska i politička isključenost i ograničene mogućnosti za uzlaznu društvenu pokretljivost)</i>	/	Jugozapadna Srbija
<i>Nejednakost, nepravda i kršenje ljudskih prava</i>	najveći gradovi	Južna Srbija
<i>Odbijanje i odbacivanje rastuće raznolikosti u društvu</i>	najveći gradovi	Južna Srbija Jugozapadna Srbija
<i>Nezadovoljstvo i odbacivanje postojećeg socio-ekonomskog i političkog sistema</i>	najveći gradovi	/
<i>Slabi kapaciteti države i nedostatak bezbednosti</i>	/	/
<i>Promena globalne kulture i banalizacija nasilja u medijima i zabavnim sadržajima</i>	/	/

Pokretač radikalizma/nasilnog ekstremizma na koji bi mere preventive posebno trebalo da budu usmerene na teritoriji sva tri posmatrana regiona odnose se na odbijanje i odbacivanje rastuće raznolikosti u društvu – generalno, socijalna i etnička distanca su izražene, a netoleranciju i netrpeljivost beležimo kako između manjina međusobno tako i između manjinskog i većinskog stanovništva (obostrano).

Ukratko, naše istraživanje mladih u Srbiji pokušalo je da pruži opšti uvid u stavove mladih i da ukaže na eventualne „slabe tačke“ i faktore pritiska i okidača koji bi mogli dovesti do opisanog procesa. Možemo zaključiti da stanje strukturne nezaposlenosti i lošeg životnog standarda, posebno u Južnim delovima države (odnosno u posmatranom regionu Bujanovca i Preševa) i Jugozapadnim delovima, predstavlja jednu od polaznih osnova koje dovode do nagomilavanja nezadovoljstva kod mladih ljudi. Ipak, rezultati pokazuju da stavovi mladih u Srbiji u

posmatranim regionima ne prevazilaze okvire koji bi bili zabrinjavajući, premda postoje oblasti u kojima bi trebalo raditi na preventivnim merama kako uopšte ne bi došlo do razvoja kritičnih tačaka.